

12.5.2011

Dnro 696/4/09

Ratkaisija: Apulaisoikeusasiamies Maija Sakslin

Esittelijä: Vanhempi oikeusasiamiehensihteeri Kirsti Kurki-Suonio

SOSIAALITYÖNTEKIJÄN MENETTELY OTTOLAPSINEUVONNASSA

1 KANTELU

A ja B arvostelivat oikeusasiamiehelle osoittamassaan kantelussa Pelastakaa Lapset ry:n heille antamaa ottolapsineuvontaa. Tampereen kaupunki oli järjestänyt ottolapsineuvonnan ostopalveluna Pelastakaa Lapset ry:ltä. A ja B arvostelivat erityisesti ottolapsineuvonnan heidän tapauksessaan antanutta Pelastakaa Lapset ry:n sosiaalityöntekijää C:tä. Heidän mukaansa C toimi epäasianmukaisesti, asiantuntemattomasti, hyvän hallintotavan ja hyvin tapojen vastaisesti. Kantelijoiden väitteitä on selostettu tarkemmin alla.

3 RATKAISU

3.1 Ottolapsineuvonta ja kansainvälinen lapseksiottamispalvelu

Ottolapsineuvonnan tarkoituksena on selvittää lapseksiottamisen edellytyksiä, huolehtia lapsen sijoittamisesta, seurata sijoituksen onnistumista sekä varmistua siitä, että onnistunutta sijoitusta seuraa adoption vahvistaminen (lapseksiottamislain 17 §). Ottolapsineuvontaa annetaan myös kotimaista ja perheen sisäistä adoptiota toivoville (16 §, 28 §). Sen järjestäminen on kunnan sosiaalilautakunnan tai vastaavan muun sosiaalihuollon toimielimen tehtävä, mutta sitä voivat antaa myös sosiaali- ja terveysministeriön luvan saaneet ottolapsitoimistot (17 §:n 2 mom.). Pelastakaa Lapset ry:llä on tällainen toimilupa ottolapsineuvonnan antamiseen.

Kantelijat saivat ottolapsineuvontaa Tampereen kaupungilta sosiaalivirastolta siten, että palvelu tuotettiin kaupungin ostopalveluna Pelastakaa Lapset ry:ltä. Koska kysymyksessä oli kunnallisen palvelun tuottaminen ostopalveluna, sosiaalivirasto vastasi osaltaan siitä, että palvelu oli tasoltaan kunnallista palvelua vastaavaa (laki sosiaali- ja terveydenhuollon suunnittelusta ja valtiosuudesta 4 §).

Se, että kunnallista palvelua annetaan ostopalveluna, ei muuta palvelun luonnetta laillisuusvalvonnan näkökulmasta. Ostopalveluna tuotetun palvelun tulee täyttää samat vaatimukset kuin vastaavan kunnallisen palvelun ja koska se on kunnan tuottama palvelu, se kuuluu myös oikeusasiamiehen valvontaan. Tässä yhteydessä ei ole tarvetta ottaa kantaa luvan saaneen ottolapsitoimiston asemaan laillisuusvalvonnan kannalta muissa kuin ostopalvelutilanteissa.

Ottolapsineuvontaan sovelletaan lakia lapseksiottamisesta sekä lakia sosiaalihuollon asiakkaan

asemasta ja oikeuksista (jäljempänä *sosiaalihuollon asiakaslakia*).

3.2

Ratkaistavat oikeuskysymykset ja mahdollinen vanhenemiskysymys

Kantelijoiden selvityksen ja lausunnon perusteella antamasta vastineesta kävi ilmi, että he osaksi tyytyivät saamiinsa selvityksiin. Tämä koski etenkin niitä väitteitä, jotka he olivat kohdistaneet Tampereen kaupunkiin ostopalvelun hankkijana. He pyysivät kuitenkin vastineessaan tutkimaan ne väitteet, jotka he olivat kohdistaneet Pelastakaa Lapset ry:een palvelunantajana sekä C:hen ottolapsineuvonnan antajana. Heidän väitteensä koskivat seuraavia aihealueita.

- *Tietojen antaminen ottolapsineuvontaprosessin etenemisestä neuvonnan alkaessa*
- *Asiakastietojen antaminen asiantuntijoiden konsultoimisen tai työnohjauksen yhteydessä*
- *Kantelijoiden lapsen kuuleminen ottolapsineuvonnan yhteydessä*
- *Pelastakaa Lapset ry:n ja sosiaalityöntekijä C:n asiantuntemukseen ja toiminnan eettisyyteen liittyviä kysymyksiä*

Arvioin näihin aiheisiin liittyviä väitteitä ja oikeuskysymyksiä seuraavassa kohdassa.

Kantelun ja selvityksen mukaan ottolapsineuvontaa on annettu ajalla 8.8.2003–15.12.2005 siten, että 8.8.2003 on ollut tiedottamistilaisuus. Ensimmäinen tapaaminen sosiaalityöntekijä C:n kanssa tämän toimistossa oli tämän mukaan 5.9.2003. Selvityksen mukaan kotiselvitys valmistui 15.12.2005. Ottolapsineuvonta kesti siten kaksi vuotta ja neljä kuukautta.

Eduskunnan oikeusasiamiehestä annetun lain mukaan oikeusasiamies ei tutki kantelua, joka koskee yli viisi vuotta vanhaa asiaa, ellei kantelun tutkimiseen ole erityistä syytä (3 §:n 2 mom.). Kantelun tullessa vireille oikeusasiamiehen kansliaan - - -, yli viisi vuotta oli kulunut tapahtumista, jotka olivat sattuneet - - - tai sitä ennen. Oikeusasiamiehen ratkaisussa dnro 2555/4/06 katsottiin kuitenkin, että ottolapsineuvonta muodosti vanhentumisen kannalta yhden kokonaisuuden ja että vanhenemisen kannalta ratkaisevana ajankohtana pidettiin ottolapsineuvonnan tuloksena syntyneen asiakirjan allekirjoittamispäivämäärää. Katsonkin, että kantelun tapahtumat muodostavat kokonaisuuden, ja että asia voidaan tutkia, jos kotiselvityksen valmistumisajankohdasta oli kantelun vireille tullessa vähemmän kuin viisi vuotta. Koska kotiselvitys valmistui selvityksen mukaan - - -, A:n ja B:n kantelu voidaan tutkia.

3.3

Tietojen antaminen ottolapsineuvontaprosessin etenemisestä neuvonnan alkaessa

Kantelijoiden mukaan heille ei annettu etukäteen mitään tietoa ottolapsineuvontaprosessin eri vaiheista tai aikataulusta. Heidän mukaansa C kieltäytyi myös useasti antamasta seuraavaa tapaamis-aikaa edellisellä tapaamisella, vaan kehotti A:ta ja B:tä ottamaan yhteyttä esimerkiksi kahden kuukauden kuluttua ja tiedustelemaan silloin uutta tapaamis-aikaa, jonka C heidän mukaansa sitten määräsi esimerkiksi kahden kuukauden päähän tuon yhteydenoton ajankohdasta. Kantelijoiden mukaan C oli todennut heille, että runsas ajankäyttö oli itsetarkoitus. Kotiselvitysprosessin oli kantelun mukaan tarkoitus olla täysin yksilöllinen ja kestää niin kauan kuin C näki hyväksi. Kantelun mukaan C oli myös todennut, että asioista kyseleminen saattoi viivästyttää tätä prosessia. Kantelussa kysyttiin, eikö adoption hakijoilla ole oikeutta saada etukäteen tietoa heitä koskevan prosessin etenemisestä.

C kiisti tarkoituksellisen viivyttelyn tai sillä uhkailemisen.

Kantelijat kertoivat myös pyrkineensä selvittämään kotiselvitysprosessin aikana, olisiko työntekijän vaihto ollut mahdollinen. He olivat kertomansa mukaan päätyneet saamansa tiedon valossa siihen, että siirto merkitsisi prosessin alkamista uudelleen alusta. Tampereen kaupungin antamasta lausunnosta heille ilmeni, että heillä olisi ollut mahdollisuus siirtyä kaupungin sosiaalitoimen asiakkaiksi ja saada ottolapsineuvonta ja kotiselvitys sieltä. He kiinnittivät vastineessaan huomiota siihen, ettei tätä tietoa annettu heille Pelastakaa Lapset ry:n taholta.

Pelastakaa Lapset ry:n antamassa selvityksessä todettiin, ettei järjestöllä ollut ohjeistusta siitä, miten aikataulusta tulee sopia. Aikataulusta sopiminen on järjestön mukaan tapahtunut yksilöllisesti sosiaalityöntekijän ja asiakkaan kesken. Järjestön kannan mukaan ottolapsineuvonnan luonne huomioon ottaen usean kuukauden välit tapaamisissa voivat olla perusteltuja. ”*Tapauskohtaisesti pitkittynyt prosessi tai asiakkaan käsityksen mukaan liian pitkät tauot perustellaan asiakkaalle yksilöllisesti*”.

Lapseksiottamista koskevassa laissa ei ole erityisesti säädetty siitä, miten ottolapsineuvonnan suunnittelu tai aikataulutus tulee toteuttaa. Suunnitelman laatimisesta on sitä vastoin säännöksiä sosiaalihuollon asiakaslaissa. Samassa laissa on myös säädetty asiakkaan oikeudesta saada selvitys toimenpidevaihtoehdoista ja niiden vaikutuksista sekä muista hänelle merkityksellisistä asioista.

Sosiaalihuollon asiakaslain soveltuminen ottolapsineuvontaan perustuu saman lain 2 §:ään, jonka mukaan lakia sovelletaan sekä viranomaisen että yksityisen järjestämään sosiaalihuoltoon. Lain 3 §:n 2) kohdan mukaan sosiaalihuollolla tarkoitetaan sosiaalihuoltolain 17 §:ssä mainittuja sosiaalipalveluita. Ottolapsineuvonta on mainittu sosiaalihuoltolain 17 §:n 2 momentissa. Sosiaalihuollon asiakaslaki soveltuu siis ottolapsineuvontaan suoraan lain nojalla.

Sosiaalihuollon asiakaslaissa on säädetty asiakkaan oikeudesta saada selvitys toimenpidevaihtoehdoistaan, palvelusuunnitelmasta ja asiakkaan osallistumisoikeudesta seuraavasti:

5 § Asiakkaan oikeus saada selvitys toimenpidevaihtoehdoista

Sosiaalihuollon henkilöstön on selvitettävä asiakkaalle hänen oikeutensa ja velvollisuutensa sekä erilaiset vaihtoehdot ja niiden vaikutukset samoin kuin muut seikat, joilla on merkitystä hänen asiassaan.

7 § Palvelu- ja hoitosuunnitelma

Sosiaalihuoltoa toteutettaessa on laadittava palvelu-, hoito-, kuntoutus- tai muu vastaava suunnitelma, jollei kyseessä ole tilapäinen neuvonta ja ohjaus tai jollei suunnitelman laatiminen muutoin ole ilmeisen tarpeetonta.

Suunnitelma on laadittava, ellei siihen ole ilmeistä estettä, yhteisymmärryksessä asiakkaan kanssa sekä 9 ja 10 §:ssä tarkoitetuissa tapauksissa asiakkaan ja hänen laillisen edustajansa taikka asiakkaan ja hänen omaisensa tai muun läheisensä kanssa. Suunnitelman sisällöstä ja asiaan osallisista on lisäksi voimassa, mitä niistä erikseen säädetään.

Lapseksiottamista koskevassa laissa, toisin kuin esimerkiksi lastensuojelulaissa, ei kuitenkaan ole erikseen säännöksiä suunnitelmasta, kuten edellä todettiin.

8 §:n 2 mom

Asiakkaalle on annettava mahdollisuus osallistua ja vaikuttaa palvelujensa suunnitteluun ja toteuttamiseen. Sama koskee hänen sosiaalihuoltoonsa liittyviä muita toimenpiteitä. Asiakasta koskeva asia on käsiteltävä ja ratkaistava siten, että ensisijaisesti otetaan huomioon asiakkaan etu.

Yllämainitut säännökset edellyttävät siis toimenpidevaihtoehtojen ja niiden vaikutusten selvittämistä

asiakkaalle sekä suunnitelman laatimista palvelusta yhdessä asiakkaan kanssa. Silloinkin kun varsinaista suunnitelmaa ei laadita, asiakkaalle tulee antaa mahdollisuus vaikuttaa palvelujen suunnitteluun. Palvelusuunnitelma tulee kuitenkin laatia, ellei kysymyksessä ole vain tilapäinen neuvonta tai ohjaus. Koska ottolapsineuvonta kesti kantelijoiden tapauksessa kaksi vuotta ja neljä kuukautta, se ei käsitykseni mukaan ollut tilapäistä neuvontaa tai ohjausta. Palvelusuunnitelma tuli siis laatia.

Sosiaali- ja terveysministeriön julkaiseman sosiaalihuollon asiakaslakia koskevan oppaan (Sosiaali- ja terveysministeriön oppaita 2001:11) mukaan ”suunnitelman laatimisella edistetään asiakaslain yhtä keskeistä tavoitetta eli sitä, että asiakkaan toivomukset ja mielipide häntä itseään koskevassa asiassa otetaan entistä paremmin huomioon asioiden käsittelyssä ja päätöksenteossa” (s. 32). ”Kyse on selkeästi yhteisesti asiakkaan ja sosiaalihuollon toteuttajan välisestä toimintasuunnitelmasta” (s. 33). Oppaan mukaan suunnitelma tulee kuitenkin laatia silloinkin, kun yhteistoiminnalle asiakkaan kanssa ei ole edellytyksiä esimerkiksi sen vuoksi, että asiakas vastustaa kyseistä palvelua. Palvelusuunnitelmaa tulee tarkistaa ja muuttaa joustavasti tarpeen mukaan (s. 32).

Toimenpidevaihtoehtojen selvittämisestä on todettu seuraavaa: ”Asiakkaan osallistumismahdollisuuksien lisäämisen keskeisenä keinona on asiakkaan oikeus tietoon. Sosiaalihuollon järjestäjälle tai toteuttajalle, erityisesti viranomaiselle, syntyy säännöksen mukaan oma-aloitteinen velvollisuus selvittää asiakkaalle palvelujärjestelmään liittyvät erilaiset vaihtoehdot, sekä erityisesti, min-kälaisilla edellytyksillä asiakas on oikeutettu saamaan palveluja ja tukitoimia. Selvitettäväksi tulevat myös ne eri vaihtoehtoiset palvelut ja tukitoimet, joihin asiakkaalla mahdollisesti on oikeus.” (s. 27).

C:n antaman selvityksen mukaan kantelijat osallistuivat informaatiotilaisuuteen, jossa on kuvattu adoptioprosessin sisältöä ja sen kulkua. Tämän jälkeen heräkisteröityivät asiakkaiksi ja palvelu heidän kohdallaan aloitettiin.

C totesi selvityksessään vielä, että

”tapaamisten teemat kerrotaan hakijoille jo alkuesittelyssä ja ne ilmenevät melko hyvin jo esitteissämmekin. Teemojen käsittelyjärjestys sen sijaan vaihtelee riippuen siitä, miten perhe asioi prosessoi ja mikä perheen tilanne on. Neuvonnan prosessiluonteisuudesta taas johtuu, ettei kaikkia tapaamisia ole tarkoituksenmukaista lyödä lukkoon heti alussa, vaan edetään tilanteen mukaan yhteisesti sopien. Kunkin työntekijän muut asiakkaat ja työsitoumukset vaikuttavat tietysti osaltaan ajanvaraustilanteeseen” (s. 2).

C:n selvityksessä ei kuitenkaan mainita, että A:n ja B:n kanssa olisi tehty suunnitelmaa palvelun toteuttamisesta. Nähdäkseni sosiaalihuollon asiakaslaki kuitenkin edellyttää, että palvelusuunnitelma laaditaan yksilöllisesti jokaisen asiakkaan kohdalla erikseen. Yleinen adoptioprosessin kuvaus tai ottolapsineuvonnan teemoja koskevien esitteiden antaminen ei siis vastaa lain tarkoittaman palvelusuunnitelman tekemistä yhteistyössä asiakkaan kanssa. Palvelusuunnitelman laatimiseen liittyy läheisesti asiakkaan oikeus saada tietoa toimenpidevaihtoehdoista ja niiden vaikutuksista.

Sosiaali- ja terveysministeriön ottolapsineuvonnasta julkaisemassa oppaassa ei ole mainintaa palvelusuunnitelman laatimisesta. Tämä johtuu kuitenkin nähdäkseni siitä syystä, että kyseinen opas on julkaistu vuonna 1998 (sosiaali- ja terveysministeriön oppaita 1998:7) ja sosiaalihuollon asiakaslaki on annettu vuonna 2000. Laki tuli voimaan vuoden 2001 alusta. C:n on johtavana sosiaalityöntekijänä täytynyt olla tietoinen sosiaalihuollon asiakaslain soveltamisesta. Pelastakaa Lapset ry:n lausunnossa on erikseen todettu, että sen ”toiminta perustuu ottolapsilain lisäksi hallintolaissa säädettyihin velvoitteisiin hyvästä hallinnosta ja asiakkaan oikeusturvan huomioon ottamisesta sekä myös sosi-

aalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista annettuun lakiin, jota sovelletaan kaikissa tilanteissa yksityiseen sosiaalihuollon järjestäjään.” Näiden säännösten lisäksi selvityksessä mainitaan edellä mainittu sosiaali- ja terveysministeriön opas ottolapsineuvonnan antajalle.

En ole voinut havaita, että C:n selvityksestä mitään, mikä viittaisi palvelusuunnitelman tekemiseen yhdessä asiakkaan kanssa tai asiakkaan oikeuteen saada tietoa eri vaihtoehtoista ja niiden vaikutuksista. Maininta etenemisestä ”*tilanteen mukaan yhteisesti sopien*”, ennemminkin vahvistaa käsitystä, jonka mukaan suunnitelmaa palvelun etenemisestä ei ollut, vaan etenemisestä sovittiin tilannekohtaisesti. Kantelijoiden mukaan sopiminen merkitsi etenemistä C:n ehdoilla. C kiistää tämän.

Sosiaalihuollon asiakaslailla on säädetty niistä periaatteista ja menettelytavoista, joiden avulla toteutetaan asiakkaan oikeus osallistua oman palvelunsa suunnitteluun ja toteutukseen. Palvelusuunnitelma on tällainen menettelytapa. Suunnitelmat eivät mielestäni rajoita työntekijän oman ammattitaidon joustavaa käyttöä, sillä suunnitelmaa tulee tarpeen vaatiessa muuttaa ja tarkistaa. Näkemykseni mukaan suunnitelman laatiminen takaa asiakkaalle mahdollisuuden vaikuttaa. Se on siis tärkeää asiakkaan oikeuksien toteutumisen kannalta.

Käytännössä asiakkaan mahdollisuudet vaikuttaa ottolapsineuvonnassa käsiteltäviin asioihin eivät välttämättä ole kovin suuret, sillä ne määräytyvät suurelta osin lapseksiottamislain 18 §:n nojalla. Sen mukaan ottolapsineuvonnassa tulee selvittää, ovatko lain ensimmäisessä luvussa säädetyt lapseksiottamisen edellytykset olemassa (lapsi tulee saamaan hyvän hoidon ja kasvatuksen ja adoptio on lapsen edun mukainen sekä ikää ja perhesuhteita koskevat edellytykset 2 §). Lisäksi laki edellyttää ns. kotiselvityksen laatimista. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaiseman oppaan mukaan ottolapsineuvonnassa tulee ottaa huomioon mm. adoptiota hakevien sosioekonomiset tekijät, hakijoiden terveydentila, heidän motiivinsa adoptioon sekä lasta koskevat toiveensa, kasvatuskäytönsä sekä valmiutensa kansainväliseen adoptioon. Lisäksi voidaan joutua ottamaan huomioon luovuttajamaiden yhteistyöelinten erityisvaatimuksia ja -toiveita (*Ottolapsineuvonta*, STM Oppaita 1998:7, s. 15–25).

Asiakkaiden toiveet ottolapsineuvonnan aikatauluttamisessa, tapaamisajankohtien suunnittelussa etukäteen tai asioiden käsittelyjärjestyksessä lienee kuitenkin usein mahdollista ottaa huomioon. Tärkeää myös antaa asiakkaille mahdollisuus tehdä ottolapsineuvontaa ja -neuvontaprosessia koskevia kysymyksiä ja saada kysymyksiinsä vastaukset.

En ole voinut käytettävissäni olevan selvityksen perusteella havaita, että A:n ja B:n ottolapsineuvonnassa olisi tehty palvelusuunnitelmaa tai muullakaan tavoin pyritty etenemään asiakasta kuunnellen suunnitelmallisesti. Päinvastoin, kantelijat ovat kokeneet, ettei heille annettu tietoja omista oikeuksistaan ja velvollisuuksistaan tai muista seikoista, joilla oli merkitystä heidän asiassaan. Asiassa on käsitykseni mukaan toimittu vastoin sosiaalihuollon asiakaslain velvoitteita.

Saatan edellä olevan käsitykseni lainvastaisesta menettelystä C:n ja Pelastakaa Lapset ry:n tietoon.

3.4

Asiakastietojen antaminen asiantuntijoiden konsultoinnin tai työnohjauksen yhteydessä

Kantelun mukaan C oli konsultoinut Pelastakaa Lapset ry:n asiantuntijana toimivaa lastenpsykiatri D:tä kysymättä asianosaisilta tähän lupaa etukäteen. Kantelun mukaan tapauksesta oli keskusteltu asianosaisten tietämättä myös C omassa työnohjauksessa.

Pelastakaa Lapset ry:n selvityksessä todetaan, että järjestön sosiaalityöntekijöillä on mahdollisuus

konsultoida yksittäistapauksissa D:tä, joka on järjestön palveluksessa toimiva ylilääkäri. Selvityksessä todetaan vielä, että *”Pelastakaa Lasten vakiintuneena työkäytäntöinä ottolapsiprosessissa on työnohjauksellinen tuki, työryhmätyöskentely, lastenpsykiatrin tai muun erityisalan asiantuntijan konsultaatio sekä tarvittaessa parityö.”* Lisäksi todetaan, että *”ottolapsineuvonnan asiakkaita informoidaan yleisellä tasolla työkäytännöistä prosessin alkuvaiheessa ja erikseen silloin, kun sosiaalityöntekijä pitää tarpeellisena turvautua johonkin edellä mainittuun arviointityön tuen muotoon.”*

C:n antaman selvityksen mukaan perheelle oli kerrottu etukäteen, että lasten asioissa tullaan konsultoitua D:tä. C:n antaman selvityksen valossa näyttäisi siltä, että sen jälkeen kun konsultoinnista oli keskusteltu kotikäynnillä, A olisi ottanut itse yhteyttä D:hen ennen C:tä. Kantelun mukaan C olisi kuitenkin konsultoinut D:tä aiemmin ja tämä olisi muodostanut kantansa tapaukseen ennen A:n yhteydenottoa. D on myös itse antanut asiaan selvityksen, joka on Pelastakaa Lapset ry:n selvityksen yhteydessä. D:n selvityksen perusteella tapahtumien kulku jää epäselväksi. Sekä D että kantelijat itse kertovat, että asiassa oli myös keskusteltu siitä, olisiko D voinut olla suoraan yhteydessä perheen lasta hoitaneeseen lääkäriin. Näin ei kuitenkaan tapahtunut, sillä A ei antanut tähän suostumustaan.

Pelastakaa Lapset ry:n selvityksen mukaan *”sosiaalityöntekijä informoi jälkikäteen asiakasta siitä, miten hänen asiaansa on käsitelty, tehdyistä johtopäätöksistä ja niiden perusteista”*.

Selvityksen perusteella näyttää siis siltä, että Pelastakaa Lapset ry:n toiminnassa on joka tapauksessa mahdollista ja hyväksyttyä, että psykiatrin konsultaatiosta kerrotaan asiakkaille vasta konsultaation jälkeen. Selvityksen valossa ei myöskään vaikuta poikkeukselliselta se, että konsultaatio on tässä tapauksessa tapahtunut asianosaisten nimiä ja henkilötietoja käyttäen.

Sosiaalihuollon asiakaslain 14 ja 15 §:ssä on säädetty sosiaalihuollon asiakastietojen salassapidosta ja työntekijöiden vaitiolovelvollisuudesta. Salassa pidettäviä tietoja ei saa luovuttaa tai paljastaa sivulliselle. Lain 16 §:ssä on säädetty tietojen antamisesta tai paljastamisesta asiakkaan nimenomaisella suostumuksella. Jos asiakas ei anna tai ei voi antaa suostumustaan häntä koskevien tietojen antamiseen, tietoja voi kuitenkin olla mahdollista antaa lain 17 ja 18 §:n perusteella.

Näiden säännösten valossa asiassa on aihetta arvioida, onko Pelastakaa Lapset ry:n ylilääkäri ollut sillä tavoin sivullisen asemassa, että hakijoiden henkilötietojen antaminen hänelle olisi edellyttänyt näiden suostumusta. Kysymys on yksityiselämän suojaa koskevasta perusoikeuden ulottuvuudesta (perustuslain 10 §).

Pelastakaa Lapset ry on suuri ja laaja-alainen järjestö, jonka tehtävät ulottuvat lastenkotien ylläpidosta kansainvälisiin lastensuojelutehtäviin ja varainkeruuseen haavoittuvassa asemassa olevin lasten hyväksi. Kotimaassa tehtävää työtä varten järjestöllä on keskustoimisto ja viisi aluetoimistoa, joissa hoidetaan adoptioon liittyvien asioiden ohella myös mm. erilaisia lastensuojeluun liittyviä tehtäviä, kuten tukiperhe-, sijaiskoti- ja asiantuntijapalveluita, joihin kuuluu myös mm. konsultaatio- ja terapiapalveluita.

Järjestön toiminta on siis laajaa ja monipuolista. Toisessa toimipisteessä toimiva asiantuntija vaikuttaa jo siksikin olevan niin etäällä yksittäisestä ostopalveluna hoidettavasta tapauksesta, että häntä olisi lähtökohtaisesti pidettävä sivullisen asemassa yksittäisen adoptioneuvontatapauksen kannalta. D toteaa itse omassa selvityksessään, että *”Pelastakaa Lapset -järjestössä lastenpsykiatrilla ei ole minkäänlaista esimiesasemaa adoptionprosesseissa, eikä hän siten voi määräillä enempää niiden vauhdittamisesta kuin keskeyttämisestäkään”*.

D oli siis nähdäkseni tässä asiassa samassa asemassa kuin ulkopuolinen konsultti. Hän ei esimerkiksi ollut millään tavalla vastuussa annetusta ottolapsineuvonnasta. Hänen asemansa järjestössä perustui nähdäkseni ainakin tuossa vaiheessa siihen, että hän tuntee asiantuntemuksensa vuoksi erityisen hyvin järjestössä hoidettavia asioita ja oli tästä syystä yksi järjestön palkkaamista asiantuntijoista, jota työntekijöillä oli mahdollisuus käyttää työtehtäviensä tukena.

Näin ollen ylilääkäri D oli kantelijoiden ottolapsineuvonnan kannalta sivullisen asemassa. Lähtökohtana on, ettei kantelijoiden henkilötietoja tai muita tietoja, joista heidät voi tunnistaa, saa antaa sivullisen asemassa olevalle ilman kantelijoiden nimenomaista suostumusta.

Tiedot olisi kuitenkin voitu antaa myös ilman suostumusta sosiaalihuollon asiakaslain 17 ja 18 §:n määrittelemissä tilanteissa. Kyseeseen tulevat 17 §:n mukaan tilanteet, joissa tietojen antaminen on *välttämätöntä*

- asiakkaan hoidon, huollon tai koulutuksen tarpeen selvittämiseksi
- asiakkaan hoidon, huollon tai koulutuksen järjestämiseksi tai toteuttamiseksi
- toimeentulon edellytysten turvaamiseksi.

Lisäksi 17 §:ssä edellytetään 2, 3 tai 4 momentissa säädettyjen lisäedellytysten täyttymistä. Kysymys ei kuitenkaan ollut asiakkaan hoidosta, huollosta tai koulutuksen tarpeesta sen enempää kuin toimeentulon turvaamisestakaan.

Saman lain 18 §:n mukaan tietoja voidaan antaa suostumuksesta riippumatta lähinnä viranomaisille ja niillekin vain tilanteissa, jotka eivät tule kysymykseen tässä yhteydessä.

Johtopäätökseni on siten, että ottolapsineuvontaa koskevien tietojen antaminen ylilääkäri D:lle edellytti A:n ja B:n nimenomaista suostumusta.

Käytettävissä olevat selvitykset eivät kuitenkaan yksiselitteisesti osoita, ettei nimenomaisia suostumuksia olisi kuitenkin annettu. C:n selvityksen mukaan hän otti esille konsultaation ylilääkäri D:n kanssa kotikäynnillään jo 13.12.2004. C:n mukaan A olisi myös ollut yhteydessä D:hen jo ennen kuin hän itse otti yhteyttä D:hen asian tiimoilta. Kantelun mukaan tosin näin ei tapahtunut. Käytettävissä olevan selvityksen perusteella ei siis voida sulkea pois sitä, että kantelijat olisivat sittenkin antaneet suostumuksen konsultaatioon ja tietojen antamiseen D:lle.

Pelastakaa Lapset ry:n antaman selvityksen valossa näyttää siltä, että järjestön toimintatapojen mukaista on informoida asiakasta vasta jälkikäteen heidän asiassaan käytetyistä asiantuntijoista. Tällainen asiantuntijan konsultoiminen on lain mukaan mahdollista ilman nimenomaista suostumusta vain, jos konsultaatio tapahtuu yleisellä tasolla ilman, että paljastetaan asiakkaiden henkilötietoja tai tietoja, joiden perusteella heidät on mahdollista tunnistaa.

Katson siis, ettei käytettävissä oleva selvitys osoita riittävän selvästi, että asiassa olisi menetelty lainvastaisesti. Kiinnitän kuitenkin edellä olevin perustein Pelastakaa Lapset ry:n huomiota asiakkaiden yksityiselämän suojaa koskevan perusoikeuden toteutumiseen ja tässä tarkoituksessa nimenomaisten kirjallisten suostumusten hankkimiseen asiakkailta ennen ylilääkäriä tai muun asiantuntijan kanssa tapahtuvaa konsultaatiota. Vaihtoehtoisesti tapauksessa tulisi varmistua siitä, että neuvottelut tapahtuvat anonyymisti niin, etteivät asiakkaiden henkilötiedot tai tiedot, joiden perusteella heidät olisi mahdollista tunnistaa, tule konsulttina toimivan asiantuntijan tietoon.

Edellä sanottu koskee vastaavasti asiakastapausten käsittelyä myös työnohjauksessa.

Totean vielä selvytyden vuoksi, että asiakkaan antama suostumus tietojen antamiseen ei oikeuta suostumuksen kohteena olevaa asiantuntijaa tai työnhajaajaa paljastamaan salassa pidettäviä tietoja sivulliselle, vaan hän on samalla tavalla salassapitovelvollinen kuin se taho, jolta hän on tiedot saanut (laki viranomaisen toiminnan julkisuudesta 23 §:n 2 mom.). Minulla ei ole aihetta epäillä, että kantelijoiden tapauksessa olisi tapahtunut näin.

3.5

Kantelijoiden lapsen kuuleminen ottolapsineuvonnan yhteydessä

A ja B arvostelevat kantelussaan C:n menettelyä perheen lasten kuulemisessa vanhempien adoptio-suunnitelman vuoksi. Erityisen kriittisesti he suhtautuivat C:n menettelyyn heidän vuonna 1991 syntyneen poikansa kuulemisessa. Kantelun mukaan hänellä oli muutoinkin murrosiästä johtuvia erityisiä vaikeuksia ottolapsineuvonnan aikaan.

Kantelijat liittivät vastineeseensa pojan allekirjoittaman kuulemista koskevan asiakirjan, jossa hän toteaa kokeneensa kuulemistilanteen ahdistavana. Sama asia on kerrottu myös kantelussa ja vastineessa.

C on todennut selvityksessään, että ottolapsineuvonnan aikana perheen lapset pitää tavata henkilökohtaisesti ja heidän kanssaan pitää keskustella. C piti itse kuulemista turhan ”juhllisena” sanana. Hän piti lasten kanssa keskustelemisessä tärkeimpänä sitä, että ”lapset saavat ilmaista ajatuksiaan adoptiosta ja tehdä siihen liittyviä kysymyksiä, jos niitä on”.

Pelastakaa Lapset ry on selvityksessään todennut mm.seuraavaa:

”ottolasta toivovien vanhempien lasten mielipide selvitetään aina neuvonnan aikana, mikäli lapsi on riittävän kehittynyt ymmärtääkseen asian merkityksen ja ilmaisemaan mielipiteensä siitä. Jotta lapset voivat vapaasti ilmaista ajatuksensa ja mielipiteensä sekä esittää mieleissään olevia kysymyksiä sosiaalityöntekijälle, tarjotaan isommille lapsille usein mahdollisuutta kahdenkeskiseen keskusteluun sosiaalityöntekijän kanssa lapsen kotona. Pienempien lasten kanssa keskustellaan yleensä vanhempien läsnä ollessa. Luonnollisestikaan lasta ei pakoteta keskustelemaan sosiaalityöntekijän kanssa eikä lasta painosteta ilmaisemaan mielipidettään, jos hän ei niin halua tehdä. Soveltuvuutta adoptiovanhemmaksi ei arvioida lasten mielipiteen perusteella. Lasten mielipiteen selvittäminen ja suora osallisuus prosessissa on tärkeää myös siksi, että sillä autetaan sisarusta valmistautumaan muutokseen perhetilanteessa.”

Nähdäkseni on sinänsä myönteistä, että adoptiota suunnittelevan perheen huomiota kiinnitetään perheen lasten valmistamiseen mahdollisen adoptiolapsen saapumiseen. Tällainen työskentely onnähdäkseni ainakin lähtökohtaisesti sopusoinnussa lapsen oikeuksien kanssa.

Totean kuitenkin, että lapseksiottamislaki ei sisällä mitään säännöksiä adoptioviranomaisen tai ottolapsitoimiston oikeudesta adoptiovanhempien lasten mielipiteen selvittämiseen. Tilanne poikkeaa lainsäädännön kannalta siten olennaisesti esimerkiksi lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevasta riidasta tai lastensuojeluasiasta.

Pelastakaa Lapset ry:n selvityksen mukaan lasten mielipiteen selvittäminen perustuu sosiaali- ja terveysministeriön oppaaseen (Ottolapsineuvonta, oppaita 1998:7). Oppaan mukaan ”*mikäli ottovanhemmillä on jo lapsia, on tarpeen pohtia näiden lasten ja tulevan ottolapsen suhdetta. Muiden lasten valmistamiseen ottolapsen tuloon on kiinnitettävä riittävästi huomiota*” (s. 16). Lisäksi Pelastakaa Lapset ry:n selvityksessä todetaan, että ”*adoptiolautakunta painottaa perheen muiden lasten*

mielipiteen selvittämisen tärkeyttä suoraan lapselta itseltään". Vaatimus adoptiota hakevien vanhempien aikaisempien lasten mielipiteen selvittämisestä näyttäisi siis tulevan Suomen kansainvälisten lapseksiottamisasioiden lautakunnalta. Lautakunnan kannanoton perusteluja ei ole käytettävissä.

Pidän kuitenkin tärkeänä korostaa sitä, että lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain nojalla lapsen huoltajilla on itsenäinen oikeus päättää siitä, selvitetäänkö heidän lapsensa mielipide asiassa ja siitä, miten selvittäminen olisi heidän lapsensa etu huomioon ottaen parasta tehdä. Lain mukaan lapsen kanssa keskusteleminen ja hänen mielipiteensä huomioon ottaminen lasta koskevia päätöksiä tehtäessä on huoltajien tehtävä (laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 4 §:n 2 mom.). Jos lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskeva asia on ratkaistavana tuomioistuimessa, lapsen mielipide tulee selvittää, jos se on lapsen ikään ja kehitystasoon nähden mahdollista ja jos mielipiteen selvittämiselle on lain 11 §:n 1 momentin mukainen aihe. Lapsen mielipide tulee tällöin selvittää hienovaraisesti ja ottaen huomioon lapsen kehitysaste sekä siten, että tästä ei aiheudu haittaa lapsen ja hänen vanhempiensa väliselle suhteelle (11 §:n 2 mom.).

Mielestäni vaatimukset, joita adoptiovanhempiin nykyisin tosiasiallisesti kohdistetaan, ovat huomattavat riippumatta siitä, mitä vaatimuksia lainsäädäntö heille asettaa. Olen samaa mieltä kantelijoiden kanssa siitä, että tämä saattaa johtaa siihen, että adoptiovanhemmiksi toivovat yrittävät parhaansa mukaan täyttää vähäisimmätkin toiveet, joita heille esitetään ottolapsineuvonnan aikana. Vaikka sosiaalityöntekijä ei tarkoittaisi painostaa perheen vanhempia, nämä saattavat kokea tilanteen painostavana. Tällainen vanhempien kokemus voi nähdäkseni välittyä myös heidän lapsiinsa.

Käsitykseni mukaan adoptiota hakevien vanhempien lasten kohtelun ottolapsineuvonnan yhteydessä tulisi olla ammattitaitoista ja hienovaraista. Mielestäni mahdollisuuteen, että keskustelu voi myös haitata lapsen turvallisuutta ja aiheuttaa hänelle kipeän kokemuksen, tulisi suhtautua vakavasti.

Asia ei kuitenkaan anna minulle aihetta muuhun kuin, että kiinnitän Pelastakaa Lapset ry:n huomiota siihen, että jos ottolapsineuvonnan yhteydessä käydään keskusteluja myös perheen lasten kanssa, työntekijän menettelyn tulee olla hienovaraista ja asiantuntevaa ja siinä tulee kunnioittaa lasten huoltajien ja vanhempien oikeutta päättää lapsiaan koskevista asioista.

3.6

Pelastakaa Lapset ry:n ja sosiaalityöntekijä C:n asiantuntemukseen ja toiminnan eettisyyteen liittyviä kysymyksiä

Kantelijat kyseenalaistivat C:n asiantuntemuksen ja ammattitaidon heille annetun ottolapsineuvonnan perusteella. He epäilivät tämän kykyä tehdä mm. sellaisia persoonallisuusarvioita, joihin heidän mukaansa oli viitattu ottolapsineuvonnan aikana. Kantelijat epäilivät muidenkin Pelastakaa Lapset ry:n työntekijöiden asiantuntemusta lasten neuropsykiatrista ja muista lasten psykiatrisista häiriöistä.

Tehtäväni laillisuusvalvojana ei ole sen arvioiminen, onko eri alojen asiantuntijoiden asiantuntemus ajan tasalla tai onko se tehtävään nähden riittävän hyvää. Katson, että selvitys osoittaa, että Pelastakaa Lapset ry:n työntekijöillä on käytettävissään korkeatasoista asiantuntemusta.

Sosiaalityöntekijä C:llä on selvityksen perusteella ollut tehtävänsä asianmukainen koulutus sekä laaja ottolapsineuvontaan soveltuva kokemus. Hän myös käytti hyväkseen järjestön tarjoamaa mahdollisuutta konsultoida lastenpsykiatri D:tä sekä mahdollisuutta arvioida omaa menettelyään työohjauksessa. Ammattitaitoa koskeva väite ei näistä syistä anna minulle aihetta epäillä lainvastaista menettelyä tai velvollisuuksien laiminlyöntiä.

TOIMENPITEET

Saatan Pelastakaa Lapset ry:n ja sosiaalityöntekijä C:n tietoon edellä kohdassa 3.3. esittämäni käsityksen C:n sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista annetun lain vastaisesta menettelystä.

Kiinnitän Pelastakaa Lapset ry:n huomiota kohdassa 3.4. esittämälläni tavalla asiakkaan yksityiselämän suojaa koskeviin säännöksiin asiantuntijoiden konsultaation tai työntekijöiden työnohjauksen yhteydessä.

Kiinnitän Pelastakaa Lapset ry:n huomiota kohdassa 3.5. esittämälläni tavalla lapsen huoltajien oikeuteen päättää ottolapsineuvonnan yhteydessä mahdollisesti käytävistä keskusteluista lapsensa kanssa.

Lähetän edellä mainitussa tarkoituksessa jäljennöksen tästä päätöksestäni eläkkeellä olevalle sosiaalityöntekijälle C:lle ja Pelastakaa Lapset ry:lle. Koska C on jäänyt tehtävästään eläkkeelle, päätös lähetetään hänen väestötietojärjestelmän mukaiseen osoitteeseensa.

Oikeusministeriössä on valmisteilla uusi ehdotus adoptiolainsiksi. Päätökseni lähetetään lainvalmisteluosaston tiedoksi, jotta se voidaan ottaa siellä huomioon. Ministeriölle lähetettävästä jäljennöksestä poistetaan kantelijoiden ja heidän perheenjäsentensä henkilötiedot ja muut tiedot, joiden perusteella heidät olisi mahdollista tunnistaa.